

DET FALLNA IMPERIET

Ryssland och väst under Vladimir Putin

ft

MARTIN KRAGH

Innehåll

24 februari 2022.....7

Inledning..... 9

1. Den sovjetiska ordningen..... 17

2. Det nya Ryssland.....55

3. Leviatans återkomst 101

4. Åter till världspolitiken.....143

5. Hunden som inte skällde 181

6. Den liberala ordningen sönderfaller..... 213

7. Kampen om sanningen..... 251

Epilog 291

Nyskrivet kapitel till pocketutgåvan 2023

Efter den 24 februari 2022 297

Dramatis personae..... 317

Författarens tack 323

Referenser 325

Namnregister 355

24 februari 2022

TIDIGT PÅ MORGONEN inledde Ryssland en storskalig militär invasion av Ukraina. Det kommer hädanefter att finnas ett före och ett efter denna dag. Så också för all framtida historieskrivning och vår förståelse av Vladimir Putin, landets enväldiga president. Den här boken pekar på de tendenser och strömningar som lett till denna punkt: den inhemska repressionen, den externa aggressionen, ältandet av upplevda oförrätter som måste vedergällas. Den 24 februari 2022 är bokens logiska slutpunkt. Ett nytt kapitel har öppnat sig.

Det som i skrivande stund utspelar sig i Ukraina handlar inte om västmakternas agerande historiskt. Inte heller är det i första hand en konflikt om global maktbalans eller kontroll över resurser. Dessa faktorer utgör på sin höjd en fond, en kuliss. I grund och botten handlar det om Putin och de ryska eliternas fantasier om ett nytt imperium, en rysk stormakt, vilande på auktoritär politisk grund.

Ännu lever Ukraina. Aldrig har den ukrainska nationalsångens första strof haft starkare resonans. Vad som pågår från Donetsk i öst till Lviv i väst är en kamp om Europas framtid, de grundläggande värderingar som förenar och håller oss samman. En ordning baserad på principer om rättsstatlighet, demokrati och mänskliga rättigheter, och som nu står under hot. Huruvida Europa kan samla sig för att möta utmaningen är en öppen fråga.

DET FALLNA IMPERIET

Detta är Putins krig. Inte det ryska folkets, i vars namn han uppträder på den internationella arenan. Han drömmer om ett nytt Jalta, hotar omvärlden med kärnvapen, och söker förnedra och dominera sina grannländer som han kallar broderfolk. Svaret är att förvägra honom dessa privilegier.

Martin Kragh,
Hägersten, 26 februari 2022

Inledning

DEN 25 DECEMBER 1991, strax före klockan sju på kvällen, förberedde Michail Gorbatsjov sitt sista tevesända tal till nationen. »Åh, vi har fortfarande gott om tid«, kommenterade han till kameramannen, när han tittade på sin klocka. Några minuter senare hade en av världens mäktigaste politiker, det sovjetiska kommunistpartiets tidigare generalsekreterare och Sovjetunionens president, avsagt sig sina plikter och förklarat sitt land upplöst.¹ Händelserna, som två år tidigare börjat med sprickorna i Berlinmuren, nationella självständighetssträvanden och en demokrativåg genom östblocket, saknar motstycke i Europas moderna historia.

Hur kunde en av världspolitikens mäktigaste stater nå denna punkt? Det sovjetiska imperiets upplösning var inte resultatet av fientligt angrepp. Inte heller kan det enkelt förklaras som en konsekvens av strider mellan rivaliserande grupper eller ihållande protesterörelser och destabilisering. En militär och industriell stormakt, en av andra världskrigets segrarmakter, föll helt enkelt samman. De tidigare så allsmäktiga kommunistregimerna i Östeuropa hade blivit irrelevanta. Regionens politiska topografi skakades i grunden. Det som skulle vara för alltid, cementerat i det kalla krigets bipolära maktordning, visade sig vara blott en epilog till de två världskrig som hade plågat kontinenten under århundradets första hälft. Det var formeringen av ett nytt Europa, och tiotals miljoner människor befann sig i dess virvelvindar. En av dem, en sovjetisk underrättelseofficer

vid namn Vladimir Putin, bevittnade förändringarna. Inte i sitt hemland utan från en isolerad utsiktspost i östtyska Dresden. Han skulle senare komma att spela en stor roll, men vid denna tidpunkt befann sig vår protagonist långt utanför händelsernas centrum. Sovjetunionen bröts isär i femton republiker, varav Ryssland var den största efterträdarstaten.

Denna bok handlar om hur Ryssland utvecklats och förändrats sedan 1945, med särskild hänsyn till tiden sedan landets självständighetsförklaring 1991. I förgrunden står de politiska, ekonomiska och internationella dimensionerna, de ryska händelseförloppens huvudsakliga drivkrafter och orsaker. Mer specifikt avhandlas hur Ryssland gick från att vara ett relativt västorienterat land till att präglas av förnyade auktoritära tendenser, antagonism och mistro gentemot omvärlden, i synnerhet Europa och USA. Särskilt utrymme ägnas därför åt hur ryska skeenden har speglats i världspolitiken – hur Ryssland har påverkat omvärlden och hur omvärldsutvecklingen i sin tur har påverkat Ryssland.

Dagens ryska federation kan inte beskrivas utanför sitt historiska sammanhang. Som arvtagare till två mäktiga imperier – det tsarryska imperiet som föll samman 1917, följt av det kommunistiska sovjetimperiet som föll samman 1991 – har landet ömsat skinn vid mer än ett tillfälle. Varje skifte i dess utveckling har i sin tur haft omfattande politiska, ekonomiska och territoriella implikationer. Framför allt påverkade dessa skiftningar uppfattningarna om Rysslands nationella identitet och vad det innebär att vara ryss. I alla länder och tider har människor tenderat att blicka bakåt mot ett förflutet som kan skapa mening och ge en känsla av kontinuitet – något som i det ryska fallet inte är oproblemiskt. Vilket av landets alla olika förflutna ska väljas, när de olika epokerna framstår som så pass radikalt olikartade?

Inledning

Vladimir Putin har under sina mer än tjugo år vid makten sökt besvara frågan om Rysslands identitet. Delvis hänger det samman med en medvetenhet om hans eget historiska arv, och den självbild som han varsamt odlat: ledaren som räddade Ryssland från desintegration och därpå återställde Rysslands rättmätiga roll som en av världens ledande stormakter. Ett pärlband av händelser, som de militära interventionerna i Georgien 2008, Ukraina 2014 och Syrien 2015, eller inblandningen i det amerikanska presidentvalet 2016, har i sista instans också handlat om att få omvärldens bekräftelse av denna roll. Den centrala frågan var aldrig huruvida Ryssland skulle engagera sig i omvärlden, utan på vilket sätt.

Rysslands politiska ledarskap har tillrättalagt sitt lands mångsidiga förflutna i en nationell historieskrivning som betonar dess särart. Det gäller landets samtliga epoker, den tsarryska, sovjetiska och postsovjetiska. Landets historia, har Putin insisterat, präglas av kontinuitet, där den bestämmande faktorn utgörs av vad han benämnt idén om Ryssland som »en unik civilisation«.² I sitt tal till det ryska federationsrådet 2012 kommenterade han att det föreligger en »enkel sanning«, nämligen den att »Ryssland vare sig började 1917 eller 1991. Snarare har vi en gemensam, kontinuerlig historia som sträcker sig över tusen år. Vi måste förlita oss på denna för att finna inre kraft och mål i vår nationella utveckling«.³ Olika ryska imperier har uppstått och fallit, men den tusenåriga ryska staten har alltid återkommit med oförminskad kraft. Ryssland är starkt när landet är enat, hotat när det är delat och svagt. Detta budskap är inte nytt, inte heller unikt ryskt, men Putin har anammat och gjort det till sitt riktmärke.

Den globala demokrativåg som kulminerade med kalla krigets slut har på senare år varit stadd i tillbakagång. Den så kallade liberala ordningen, baserad på ideal som internationell

samverkan, gemensamma regler, konventioner, ekonomisk och politisk integration, står i en pågående legitimitetskris. Finans- krisen 2008–09 var en påminnelse om hur den ekonomiska osäkerheten och inkomstklyftorna har ökat också i de rikaste länderna. Denna kris följdes av en migrationskris, som utmanat de europeiska välfärdsstaternas sammanhållning. Som en konsekvens har politiska krafter som ifrågasätter den liberala ordningen vunnit terräng i de etablerade demokratierna. I USA valdes i november 2016 en president, Donald Trump, som förklarade sig kylig om inte likgiltig till internationella allianser och överenskommelser. Andra länder med en kortare eller obefintlig demokratisk tradition har upplevt hur nationalistiska och populistiska ledare angripit rättsstaten och samhällets grundläggande institutioner.

Rysslands utveckling är en del av detta större samhälleliga sammanhang. »Den liberala idén«, förkunnade Putin i en uppmärksam intervju i juni 2019, »har blivit förlegad.« Liberalismen, fortsatte han, kan nämligen aldrig förlikas med befolkningsmajoritetens intressen. Den liberala idén, om den tilläts dominera, riskerade tvärtom ge upphov till en situation präglad av »omfattande politiska omvälvningar och problem«. Europa är en kontinent baserad på kristendomen, och liberala regeringar i väst, sammanfattade den ryska presidenten, »kan inte längre diktera vad som helst till vem som helst precis som man försökt göra de senaste årtiondena«. ⁴ Ryssland är en del av Europa, men landets »traditionella värderingar«, dess konservativa ortodoxa arv och historiska stormaktsroll, är likaså uttryck för en distinkt kultur.

Konflikten mellan Ryssland och väst som utkristalliserade sig under tjugohundratalet bottnade i två oförenliga anspråk i världspolitiken. Det har dels handlat om rysk nationell identitet, där Ryssland och väst kommit att beskrivas som

motsatspar. Dels har det handlat om realpolitik – frågan om stormakternas roll i världen, det internationella systemets utformning, geostrategiskt inflytande och synen på internationell rätt. Västvärlden, lamenterade Putin vid en säkerhetskonferens i München 2007, har överträtt sina befogenheter: Utvidgningen av försvarsalliansen Nato i det forna östblocket, planerade amerikanska missilförsvar i Centraleuropa och den USA-ledda invasionen av Irak 2003 utgjorde sammantaget ett hot mot ryska säkerhetsintressen och en källa till instabilitet. Den globala säkerhetsarkitekturen, fortsatte han, behövde därför revideras. Länder som Ryssland, Kina och Indien, tillerkännas en större roll. Ryssland, enkelt uttryckt, har legitima intressen och kan inte negligeras.⁵ Putin sökte inte västvärldens godkännande, utan dess respekt och erkännande för Rysslands särart.

Den ryska annekteringen av Krim i februari 2014, följt av kriget i östra Ukraina, var inte början på konfrontationen med väst utan dess kulmination. Från officiellt ryskt håll betraktades aggressionen mot Ukraina inte som en offensiv handling, utan som en defensiv respons på västsamfundets försök att isolera Ryssland och förvägra landet dess rättmätiga roll. Ledarna i Kreml, föreföll det, var villiga att aggressivt fullfölja sina intressen oaktat Rysslands ställning hos EU eller USA. Stödet till demokrati- och antikorrupsionsaktivister i Ryssland, de så kallade färgrevolutionerna i Georgien och Ukraina, den arabiska våren i Mellanöstern, samtliga dessa skeenden har i Moskva tolkats som belägg för en västerländsk strategi att försvaga Ryssland. Samtidigt som EU och USA började oro sig för rysk hybridkrigföring – desinformation, cyberattacker, politisk subversion – har ryska ledare identifierat liknande hot mot dem själva.

Likt en gång i tiden Tsarryssland eller Sovjetunionen har Ryssland under Putin en auktoritär ledare, en centraliserad stat

och stormaktsambitioner. Därvid en beredvillighet att använda militär makt i utrikespolitiken. I motsats till Sovjetunionen, emellertid, saknar dagens Ryssland ett enhetligt styrande parti eller någonting motsvarande ett kommunistiskt system. Så- lunda sprider inte heller ryska ledare någon ideologi liknande marxism-leninismen under kalla kriget. Landet har, inom vissa ramar, öppna gränser mot omvärlden, internationell handel och en marknadsekonomi. Isolationismen och de ryska stats- mediernas propaganda om västvärlden till trots har Ryssland förblivit väsentligt öppnare för informationsflöden än under sovjetepoken. Historia är inte öde. Det finns ingenting som säger att världen är dömd till en obruten konfrontation mellan Ryssland och väst.

Putins löfte till det ryska folket vid sitt tillträde som president vid sekelskiftet 2000 var att vitalisera det politiska systemet och göra det funktionsdugligt igen. Väljarna efterfrågade en ledare som kunde ena landet, restaurera dess ställning och bryta igenom de låsningar och intressekonflikter som uppstått efter sovjetsystemets fall. I viss mån har dessa mål onekligen åstad- kommits. Över tid konsoliderade Putin sin makt och trängde undan politiska motståndare, fria medier och de oligarker som monopoliserat en stor del av ekonomin. Det finns ingen anledning att simulera neutralitet i förhållande till det faktum att den politiska repressionen i Ryssland under tjugohundra- talets första årtionden har accelererat och nått oroväckande nivåer. Även om det samtidigt inskräper betydelsen av att också begripliggöra det ryska politiska ledarskapets världsåskådning och motiv i sitt specifika sammanhang.

Ett centralt argument i föreliggande bok är att det sovjetiska imperiets upplösning, vars ekon fortsätter att genljuda, har ut- gjort en bestämmande faktor i Rysslands utveckling sedan 1991. Obesvarade frågor om nationell identitet och vad som utgör

Inledning

landets territoriella, politiska, kulturella och etniska gränser, har kvarstått. Denna process har haft slående likheter med andra, förgångna imperier. Det habsburgska imperiet, som föll samman under första världskriget, krympte till mellankrigstidens Ungern och Österrike där tidigare medborgare av tysk och ungersk nationalitet hamnade utanför sina titulärnationers gränser. Likaså lämnade det än större ottomanska imperiets sammanbrott många turkiskspråkiga eller muslimska invånare utanför den nya turkiska staten i områden dominerade av icke-turkar och icke-muslimar. Slutligen kan nämnas de franska och brittiska kolonierna, vars frigörelse efter det andra världskriget åtföljdes av en varaktig identitetskris hos de tidigare metropolerna, samt Kina, som i sin växande stormaktsroll sett en möjlighet att korrigera den historik av »oförrätter« som landets ledare menar sig ha utsatts för under föregående århundrade.

En av Putins mest citerade sentenser är den om Sovjetunionens kollaps som »nittonhundratalets största geopolitiska katastrof«. Uttalandet handlade inte så mycket om en nostalgi för kommunismen som ett konstaterande att minst tjugofem miljoner etniska ryssar, eller rysktalande som primärt identifierade sig med Ryssland, blev kvar utanför den ryska federationens gränser. Rysslands nationella identitet, dess gränser, närområde och position i världen, allt föreföll om inte hotat så odefinierat och osäkert. Känslan av förlust, fantomsmärtorna efter det fallna imperiet, har för Rysslands politiska ledarskap varit genuin. Västvärldens förringande uppförande och förolämpningar, verkliga och upplevda, har i sin tur bekräftat detta sentiment. Sålunda kom den ryska stormaktens återkomst, liksom stärkandet av landets auktoritära och antivästliga läggning, att framträda som två sammanflätade förlopp.

Vladimir Putin har verkat inom ramarna för en rysk historisk tradition. Hans politiska karriär inleddes emellertid inte

med en plan om att annektera Krim, eller att återgå till en historisk norm av konfrontation med väst över inflytande i sitt »historiska närområde«. Inte heller existerade någon tidigt artikulera idé om Ryssland som en »separat civilisation« baserad på »traditionella värderingar« i motsats till västvärldens liberala politiska projekt. En serie steg förde honom dit, en sekvens av olika vägskäl där Ryssland vid varje enskild tidpunkt hade kunnat välja en annan, alternativ, riktning. Visionen om en rysk stormakt förelåg som kuliss, men olika drivkrafter, såväl verkliga som subjektiva, har påverkat och begränsat det ryska ledarskapets faktiska handlingsutrymme och beslut. Att beskriva dessa skeenden, Rysslands roll och identitet sedan det sovjetiska imperiets fall, har varit författarens huvudsakliga ambition.